

C O N C E R T G E B O U W O R K E S T

vrijdag 14 juni 1985 - 20.15 uur

Holland Festival 3

Concertgebouw - Amsterdam

dirigent Hans Vonk
solisten Hakon Austbø, piano
 Tristan Murail, ondes martenot

Olivier Messiaen

geb. 1908

⁺ TURANGALÎLA-SYMPHONIE (1946-48)

voor piano en groot orkest

Introduction

Chant d'amour I

Turangalfla I

Chant d'amour II

Joie du sang des étoiles

Jardin du sommeil des amours

Turangalfla II

Développement d'amour

Turangalfla III

Final

Geen pauze;

einde van het concert ca. 21.35 uur

Steinway & Sons' concertvleugel

⁺ eerste uitvoering door het
Concertgebouworkest

HANS VONK, dirigent

Hans Vonk, sedert 1980/81 chefdirigent van het Residentie-Orkest, werd in 1942 in Amsterdam geboren. Na zijn pianistenopleiding voltooid te hebben aan het Amsterdams Muzieklyceum rondde hij zijn directie-studie af in Salzburg en Hilversum. Als dirigent was hij verbonden aan het Nederlands Balletorkest en het Radio Filharmonisch Orkest tot hij in 1976 werd benoemd tot chefdirigent van de Nederlandse Operastichting. Per 1 januari 1985 werd hij aangesteld als muzikaal leider van de Staatsopera van Dresden en tevens als chefdirigent van de Dresdner Staatskapelle. Als gastdirigent treedt hij regelmatig op in Europa en de Verenigde Staten en als eerste Nederlander leidde hij een reeks voorstellingen aan het Scala-theater in Milaan. Het Concertgebouworkest, waaraan Hans Vonk tussen 1969 en '72 als assistent-dirigent was verbonden, leidde hij al vele malen.

HAKON AUSTBÖ, piano

Hakon Austbø, geboren in 1948 in Noorwegen, kreeg zijn opleiding aan het Parijse conservatorium bij o.a. Lélia Gousseau en Germaine Mounier en rondde deze af bij Yvonne Loriod en later in Londen bij o.a. Ilona Kabos. Ook bezocht hij de New Yorkse Juilliard School en de Staatliche Hochschule für Musik in München. Tussen 1970 en 1975 won hij diverse prijzen als solist en in kamermuziekcombinaties, o.m. met zijn interpretaties van Debussy, Skrjabin en Messiaen. Hij maakte grammofoonopnamen van werken van Schumann, Brahms, Ravel en Skrjabin, alsmede van het volledige oeuvre voor piano solo van Janáček. Sinds 1974 woont hij in Nederland van waar uit hij concertreizen maakt door Oost- en West-Europa. In 1972 trad hij op met het Concertgebouworkest in Messiaens 'Oiseaux exotiques'.

TRISTAN MURAIL, ondes martenot

Tristan Murail werd in 1947 in Le Havre geboren. Hij studeerde economie, Arabisch en politieke wetenschappen en volgde aan het Parijse conservatorium de compositieklas van Messiaen; hij studeerde ondes martenot bij Maurice Martenot en Jeanne Loriod. In 1971 won hij de compositie-prijs van het conservatorium en van 1971 tot '73 verbleef hij als 'pensionnaire' van de Académie de France in Rome. Na zijn terugkeer in Frankrijk richtte hij mede het ensemble voor nieuwe muziek 'Itinéraire' op. Hij doceerde compositie en hield voordrachten aan het IRCAM en schreef tot dusver een tiental composities, waaronder vier orkestwerken.

Ondes musicales Martenot, zoals het instrument voluit heet, is een door de radiotechnicus en muziekpedagoog Maurice Martenot in de jaren '20 ontworpen elektronisch toetsinstrument, bestemd voor éénstemmige muziek. De omvang is zeven octaven. Men kan het instrument op twee manieren bespelen: via het klavier waarbij een bijzonder vibrato mogelijk is, en 'au ruban', waarmee men de uitdrukkingmogelijkheden van de menselijke stem, met een glijdende overgang tussen de tonen, kan benaderen. Sinds 1947 wordt onderricht gegeven op dit instrument aan het Parijse conservatorium; eerste leraar was Maurice Martenot zelf.

OLIVIER MESSIAEN

TURANGALÎLA-SYMFONIE

De 'Turangalîla'-symfonie is gecomponeerd in opdracht van Serge Koussevitzky voor het Boston Symphony Orchestra. Ik schreef en instrumenteerde haar tussen 17 juli 1946 en 29 november 1948. De wereldpremière vond plaats op 2 december 1949 in Boston door het Boston Symphony Orchestra onder leiding van Leonard Bernstein. De piano-solo werd gespeeld door Yvonne Loriod.

'Turangalîla' - met een accent op de lange klinkers van de laatste twee lettergrepen - is een woord uit het Sanskriet. Als alle woorden in Oosterse talen is het rijk aan betekenissen. 'Lîla' betekent letterlijk 'spel', maar spel in de zin van goddelijke actie in de kosmos, het spel van schepping, verwoesting en herschepping, het spel van leven en dood. 'Lîla' betekent ook 'liefde'. 'Turanga' is de tijd die voorbijsnelt als een paard in galop, tijd die stroomt als het zand in een zandloper. 'Turanga' is beweging en ritme; 'Turangalîla' betekent tegelijkertijd 'liefdeslied', een 'hymne aan de vreugde', 'tijd', 'beweging', 'ritme', 'leven' en 'dood'.

De 'Turangalîla'-symfonie is een liefdeslied; het is een hymne aan de vreugde - niet de burgerlijke, kalme en behagelijke vreugde van een fatsoenlijk man uit de 17de eeuw, maar een vreugde die alleen maar ervaren kan worden temidden van zorg en verdriet; dat wil zeggen, een bovenmenselijke vreugde, alles overvleugelend, óverstromend, verblindend en mateloos. De liefde wordt vanuit dezelfde gezichtshoek gepresenteerd - een fatale, onweerstaanbare liefde, die alles om zich heen te boven gaat, een liefde zoals die wordt gesymboliseerd door de liefdesdrank van Tristan en Isolde.

'Turangalila' werd gecomponeerd tussen 'Harawi, lied van liefde en dood' voor zang en piano (1945) en 'Cinq rechants' voor 12 stemmen a cappella (1949). 'Harawi', 'Turangalila' en 'Cinq rechants' zijn drie aspecten - verschillend in instrumentaal materiaal, intensiteit, gewicht en stijl - van het 'Tristan en Isolde'-thema. In elk van de drie werken heeft de heldin iets van een tovenares: 'Haar ogen reizen ... door het verleden ... door de toekomst.' Evenals op de schilderijen van Chagall ontstijgen de geliefden aan zichzelf en verdwijnen in de wolken.

Naast de talrijke thema's in elk der tien onderdelen heeft de 'Turangalila'-symfonie vier cyclische thema's, die min of meer regelmatig in het hele werk terugkeren. Het eerste cyclische thema, in plechtstatige tertsen en bijna altijd fortissimo gespeeld door de trombones, heeft de zware afschrikwekkende bruutheid van oude Mexicaanse monumenten. Het riep mij altijd een of ander verschrikkelijk, fataal standbeeld in gedachten. Dat noem ik het 'standbeeldthema'. Het tweede cyclische thema, met de strelende klank van pianissimo spelende klarinetten, is tweestemmig, als had het twee ogen ... Het meest voor de hand liggende beeld hierbij is dat van een bloem; men kan denken aan een tere orchidee, een decoratieve fuchsia, een rode gladiol, een buigzame lelie - het 'bloementhema'. Het derde cyclische thema, het belangrijkste van de vier, is het 'liefdesthema'. Het vierde cyclische thema bestaat eenvoudig uit voortschrijdende akkoorden. Eerder dan een thema is het een uitgangspunt voor gevarieerde klankmassa's.

'Turangalila' is een liefdeslied, een hymne aan de vreugde. Het is ook een enorm contrapunt van ritmen. Hier volgt een korte analyse van de tien onderdelen van de symfonie:

- 1 - Introduction. Men hoort de eerste twee cyclische thema's, het standbeeld- en het bloementhema. Na een pianocadens volgt de kern van dit deel, waarin twee ritmische ostinati, van houtblazers en strijkers, boven elkaar worden gelegd; verder de klank van een gamelan-orkest en een vierde episode bestaande uit elkaar afwisselende en antwoordende akkoorden van koperblazers en piano.
- 2 - Chant d'amour I. Een vorm met een refrein, twee coupletten en een ontwikkeling. Het refrein vormt steeds de scheiding tussen twee elementen die contrasteren in tempo, nuance en gevoel. Het eerste element is een snel, krachtig en gepassioneerd motief van de trompetten, het tweede, langzaam, zacht en teer, wordt gespeeld door ondes martenot en strijkers.
- 3 - Turangalila I. Het eerste thema klinkt afwisselend in klarinet en ondes martenot, en wordt onderbroken door klokken, vibrafoon en pizzicati van de contrabassen. Het tweede thema wordt gespeeld door trombones in het lage register, waarboven celesta, klokkenspel, vibrafoon en piano de klank van een gamelan-orkest imiteren. Het derde thema, soepel en golvend, wordt gespeeld door hobo en fluit in een ritmische canon in kreeftbeweging.
- 4 - Chant d'amour II bestaat uit negen korte onderdeeltjes en wordt afgesloten met een coda waarin het bloementhema pianissimo klinkt en het standbeeldthema fortissimo.
- 5 - Joie du sang des étoiles. Een lange wilde vreugdedans gebouwd op één thema, een variatie van het standbeeldthema. Zwaartepunt is de

- uitvoerige ontwikkeling die het middendeel vormt en waarin het standbeeldthema wordt gevarieerd in drie ritmische gegevens. Een pianocadens over hetzelfde thema voert de uitzinnige vreugde ten top.
- 6 - Jardin du sommeil d'amour. Een enkele lange frase, gebouwd op het liefdesthema en gespeeld door ondes martenot en gedempte strijk-instrumenten, overheerst dit deel. De piano speelt gestileerde vogelmelodieën.
 - 7 - Turangalfla II. Twee elementen treden op de voorgrond: een 'waaier' die zich sluit met als tegenspelers ondes martenot en drie trombones plus een tuba, en een angstwekkend ritme, afgeleid van het akkoordenthema en gespeeld door metalen slaginstrumenten.
 - 8 - Développement de l'amour. Deze titel kan op twee manieren geïnterpreteerd worden. In de eerste plaats kan men denken aan een liefdespaar als Tristan en Isolde verenigd door de liefdesdrank, maar de titel zinspeelt ook op de muzikale ontwikkeling, waarin het akkoordenthema, het bloementhema en het liefdesthema een rol spelen.
 - 9 - Turangalfla III. Naast een melodisch gegeven, gevarieerd door piano, 'gamelan', ondes martenot en houtblazers, kan men een ritmische reeks onderscheiden van 17 waarden, gespeeld door vijf verschillend getimbreerde slaginstrumenten. De akkoorden worden uitsluitend bepaald door het ritme, zoals ook de klankkleur uitsluitend dient om de verschillende ritmische volgorden te accentueren.
 - 10 - Final. Het eerste thema is een fanfare van trompetten en hoorns. Het tweede thema is het liefdesthema. Een explosie van dit laatste, fortissimo gespeeld, gaat vooraf aan een triomfantelijke coda.

Naar een toelichting van OLIVIER MESSIAEN